

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» Литвиненко Ольги
Георгіївни на дисертацію Маринич Ольги Юріївни на тему «Забезпечення
прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному
провадженні», подану на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Тема дисертаційного дослідження безумовно є актуальною, оскільки рівень забезпечення прав і законних інтересів людини є ключовим маркером справедливості та законності всього кримінального судочинства. В умовах реформування правоохоронної та судової систем України, а також у контексті збройної агресії російської федерації, питання ефективного захисту прав людини на стадії досудового розслідування набуває особливої гостроти. Недосконалість чинних норм Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК), проблеми правозастосовної практики та недостатня розробленість окремих доктринальних положень створюють перешкоди для реалізації принципу верховенства права та виконання завдань кримінального провадження. Дане дисертаційне дослідження спрямоване на вирішення цих проблем, що підкреслює його високу теоретичну та практичну значущість.

Робота характеризується системним підходом до предмету дослідження. Окреслені завдання дослідження відповідають його загальній меті, яка полягає в отримання нових наукових результатів щодо сутності та ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини на різних етапах досудового кримінального провадження, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства і практики його застосування в аспекті предмета дослідження.

У роботі теоретичні принципи поєднуються з практичними знаннями по обраній тематиці дослідження.

Дисертаційне дослідження узгоджується із правилами побудови та здійснення комплексних наукових пошуків, вироблених методологічною наукою та стандартами оформлення отриманих результатів у ході його проведення. Дисертантка на належному рівні використовує низку прийомів і методів наукового пізнання, які характерні для наукових робіт, використання яких дозволило сформулювати пропозиції, спрямовані на вдосконалення напрямів у сфері забезпечення прав та і законних інтересів людини у кримінальному досудовому провадженні.

Методологічною основою дослідження слугувало використання провідних методів проведення наукових пошуків – загальнонаукових і спеціальних, які застосовують у юридичній науці (діалектичного, історико-юридичного, системного, порівняльно-правового, формально-логічного, соціологічного і статистичного).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації зумовлюється широкою та різноплановою джерельною базою, на основі якої здійснено дослідження, коректним веденням наукової дискусії, а також ефективним застосуванням визнаних наукових методів, що забезпечили логічну послідовність і аргументованість отриманих результатів. Зазначені висновки та рекомендації знаходяться у відповідності з метою дослідження та поставленими завданнями. Роботу виконано на основі ґрунтовного аналізу вітчизняного законодавства, доктринальних положень, судової практики, а також значного масиву публікацій провідних теоретиків і практиків, компетентних у сфері досліджуваної проблематики.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають результати анкетування 127 слідчих, 51 прокурора та 73 адвокатів, що надає висновкам роботи високого ступеня обґрунтованості. Результати анкетувань наводяться у додатках А, Б та В.

Обґрунтованість отриманих результатів, висновків і пропозицій забезпечена широкою джерельною базою проведеного дослідження, достатньою апробацією отриманих результатів.

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, відповідають вимогам, що ставляться до такого виду досліджень.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, в комплексному теоретико-правовому обґрунтуванні та розвитку положень, що стосуються сутності, змісту, засобів, процедур і механізмів забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні, а також у формулюванні авторських пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в цій сфері.

За результатами проведеного аналізу сформульовано наукові положення і висновки, запропоновані особисто дисертанткою. Окремої уваги заслуговують такі:

1. Уперше системно розмежовано етапи ганок генези законодавчих положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні з виокремленням п'яти періодів (дореволюційного, радянського, пострадянського, сучасного та майбутнього), що дало змогу осмислити історичну еволюцію відповідних процесуальних гарантій.

2. Запропоновано авторське визначення категорії «забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні», яке охоплює не лише реалізацію, а й відмову особи від прав або законного інтересу, що здійснюється шляхом впровадження процесуальних гарантій у межах нормативного регулювання.

3. Розроблено класифікацію засобів забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні на доктринальні, нормативні та правозастосовні, що дозволяє по-новому оцінити взаємозв'язок між правовими механізмами та ефективністю процесуального захисту особи.

4. Уперше аргументовано комплекс причин недостатньої ефективності правозастосовної діяльності сторони обвинувачення та слідчих суддів щодо забезпечення прав особи, серед яких виділено формалізм судового контролю, процесуальну «незацікавленість» органів досудового розслідування, а також

наявність архаїчних підходів до розуміння сутності прав людини у кримінальному процесі.

5. Обґрунтовано потребу в законодавчому унормуванні «автоматичного» початку досудового розслідування без оцінки наявності ознак кримінального правопорушення, що дозволить усунути порушення права особи на ефективне розслідування на початковому етапі кримінального провадження.

6. Запропоновано змінити механізм початку досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану, передбачивши більш гнучкі підходи до фіксації рішень про внесення відомостей до ЄРДР, що забезпечить оперативність процесуальних дій та врахування бойової обстановки.

7. Вперше запропоновано встановити законодавчо визначений мінімальний строк — 14 діб — між повідомленням про підозру та завершенням досудового розслідування, як гарантію реалізації права особи на захист на досудовій стадії.

8. Розвинено наукові підходи до розуміння гарантій права на розумний строк кримінального провадження, шляхом критичного аналізу інституту зупинення та відновлення досудового розслідування, а також запропоновано запровадити судовий контроль за його застосуванням та нормативно обмежити кількість відповідних процесуальних рішень.

9. Виявлено та теоретично обґрунтовано зв'язок між відсутністю визначених меж законного примусу та ризиками катування особи під час застосування процесуальних примусових заходів, а також сформульовано пропозиції щодо нормативного закріплення меж примусу, вихід за які має кваліфікуватися як катування.

10. Запропоновано п'ять основних напрямів удосконалення системи забезпечення прав і законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні: деформалізація кримінального процесуального законодавства, деталізація процедур обмеження прав, оптимізація судового контролю, діджиталізація досудового провадження та підвищення ефективності прокурорського нагляду.

Достовірність отриманих теоретичних та практичних розробок визначається використанням широким спектром методів дослідження, детально продуманою програмою досліджень, належною емпіричною базою. Для тексту характерна цілісність і смислова завершеність.

Повнота викладу наукових положень в публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Дисертаційне дослідження виконано автором самостійно із використанням значної джерельної бази. Наукова робота є комплексною, системною та логічно побудованою. Сформульовані в дисертації висновки ґрунтуються на власних дослідженнях. Висновки до розділів та загальні висновки відповідають сутності розглянутих питань і відзначаються лаконічністю викладених думок. Дисертаційне дослідження виконане на високому теоретичному рівні, вивчено і проаналізовано значний обсяг матеріалів практики, робота містить ряд висновків і пропозицій обґрунтовані на основі особистих досліджень. При використанні для аргументації власних положень і висновків напрацювань інших учених обов'язково робились посилання.

Комплексний аналіз положень дисертаційного дослідження Маринич Ольги Юріївни на тему «Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» дає підстави зробити висновок про те, що за всіма формальними і змістовними ознаками дисертація відповідає вимогам, що пред'являються до такого виду робіт.

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи свідчить про те, що О.Ю. Маринич проявляє себе як відповідальна і кваліфікована дослідниця, здатна послідовно та аргументовано викладати матеріал, здійснювати глибокий аналіз теоретичних, практичних і нормативних джерел, формулювати обґрунтовані та узагальнені висновки, а також ефективно використовувати широкий спектр методів наукового пізнання.

Основні положення та результати дисертації відображено у одинадцяти наукових публікаціях, серед яких вісім статей у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та тезах трьох доповідей на науково-практичних конференціях.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження О.Ю. Маринич на тему «Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» полягають у тому, що у науково-дослідній сфері положення дисертації можуть стати основою для подальших теоретичних розробок проблем забезпечення прав людини під час досудового кримінального провадження.

У законотворчій діяльності сформульовані пропозиції щодо внесення змін до ряду статей КПК України можуть бути використані для вдосконалення національного законодавства.

У правозастосовній діяльності висновки та рекомендації можуть сприяти підвищенню ефективності роботи слідчих, прокурорів, слідчих суддів та адвокатів на стадії досудового розслідування.

Практичне значення роботи підтверджується актами впровадження результатів у діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ, а також апробацією на трьох науково-практичних конференціях.

Зміст та оформлення дисертації. Структура і зміст дисертації Маринич О.Ю. відповідають визначеній меті та поставленим завданням даної праці, що дозволило авторці повною мірою охопити об'єкт і предмет дисертаційного дослідження.

Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів, які включають шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Структура дисертації грамотно побудована і логічно продумана та відповідає вимогам МОН та завданням, які поставив перед собою автор.

Правильно визначений план дисертаційного дослідження дозволив дисертантці комплексно та ґрунтовно опрацювати сутність забезпечення прав і законних інтересів людини у кримінальному провадженні, їх забезпечення на різних етапах досудового кримінального провадження та виокремити напрямки ефективності забезпечення таких прав.

У вступі висвітлено обґрунтування вибору теми дослідження, визначено її актуальність, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами,

сформульовано мету і завдання дослідження, об'єкт та предмет, методи дослідження, визначено наукову новизну очікуваних результатів дослідження, вказано на практичне значення отриманих результатів, розкрито апробацію матеріалів дисертації, визначено структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «Сутність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» авторка досліджує генезу законодавчих положень щодо забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні, виділяючи п'ять періодів його розвитку, а саме: дореволюційний (... - 1917 р.), радянський (1917-1991 рр.), пострадянський (1991-2012 рр.), сучасний (2012-2025 рр.), майбутній (2025 р.-...).

Тут же сформульовано власне бачення терміну «забезпечення прав і законних інтересів», під яким дисертантка пропонує розуміти надання особі юридичної та фактичної можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу шляхом правового регулювання та реалізації процесуальних гарантій прав та законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

В цьому ж розділі надано класифікацію засобів забезпечення прав і законних інтересів, які поділяє на такі види: доктринальний, нормативний та правозастосовний. О.Ю. Маринич справедливо зауважує, що кожен з цих засобів є важливим для ефективного гарантування прав і законних інтересів людини на досудовій стадії кримінального провадження.

Автор слушно наголошує, що гарантією реалізації законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні є правове регулювання у кримінальному процесуальному законі порядку судового оскарження рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення, що перешкоджають здійсненню загальних правових прагнень особи на досудовому етапі кримінального провадження. Необхідність нормативного регулювання процедури судового захисту законних інтересів обумовлюється їхньою юридичною природою, що

передбачає закономірності на дії невизначеного характеру учасників кримінального провадження.

У другому розділі «Забезпечення прав і законних інтересів людини на різних етапах досудового кримінального провадження» аналізуються конкретні проблеми. Дисертантка правильно акцентує увагу на тому, що причиною порушення права людини на ефективне початкове розслідування є недосконала правова регламентація процедури початку досудового розслідування, що містить можливість необ'єктивного «фільтрування» джерел інформації на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення. Здійснюваний співробітником правоохоронного органу на підставі законодавчих оціночних термінів суб'єктивний аналіз фактичних відомостей про можливе вчинення кримінального правопорушення часто призводить до бездіяльності дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення необхідних даних до ЄРДР. В результаті такої бездіяльності порушується право людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження.

Досліджено забезпечення права на ефективне розслідування на початковому етапі, зокрема в умовах воєнного стану. Для удосконалення забезпечення права людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження дисертанткою запропоновано внести зміни та доповнення до норм Кримінального процесуального кодексу України в частині правового регулювання початку досудового розслідування та оскарження бездіяльності щодо невнесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Зокрема, авторка пропонує унормувати:

1) «автоматичний» початок досудового розслідування, що виключає будь-яку суб'єктивну оцінку фактичних даних на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення;

2) обов'язок суб'єктів кримінального процесу негайно розпочати розслідування у випадку подання (а не завершення розгляду) скарги на

бездіяльність дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення відповідних даних до ЄРДР.

Детально розглянуто забезпечення права на захист, зокрема у контексті повідомлення особі про підозру та передчасного завершення досудового розслідування, дотримання права на розумний строк, права на недоторканність житла та заборону катування. Вірно відзначено, що право на захист на досудовому розслідуванні порушується не лише внаслідок несвоєчасного (запізнілого) повідомлення особі про підозру, а також в результаті передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру.

Слід підтримати позицію щодо необхідності унормування мінімального 14-денного строку після повідомлення особі про підозру до закінчення досудового розслідування. Дисертантка справедливо відмічає, що зазначені зміни сприятимуть недопущенню порушення права на захист у досудовому кримінальному провадженні внаслідок передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру.

У третьому розділі «Ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні» не можна не погодитись із авторкою про те, що ефективність забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні виявляється у двох аспектах:

1) здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної можливості використати право та задовольнити законний інтерес;

2) здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети стосовно забезпечення особі юридичної та фактичної можливості відмовитися від права та законного інтересу.

О.М. Маринич сформульовано власне поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні, під яким дисертантка розуміє здатність процесуальних гарантій за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення особі юридичної та фактичної

можливості використати право та задовольнити законний інтерес або можливості відмовитися від права та законного інтересу у досудовому кримінальному провадженні.

У ході дослідження наукової літератури та чинного кримінального процесуального законодавства дисертанткою було виокремлено такі напрями підвищення ефективності забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні як:

1) деформалізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації процедурної діяльності сторони обвинувачення у досудовому кримінальному провадженні;

2) деталізація кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні;

3) оптимізація судово-контрольної діяльності за обмеженням прав людини у досудовому кримінальному провадженні;

4) діджиталізація досудового кримінального провадження;

5) удосконалення прокурорського нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування під час обмеження прав людини у досудовому кримінальному провадженні.

Наукові висновки, положення та рекомендації, що зафіксовані у дисертації є достатньо аргументованими, базуються на аналізі законодавства, наукових здобутків вчених-юристів, отриманих у сферах дії передусім кримінального процесу. На підставі проведеного дослідження дисертанткою запропоновано зміни до норм КПК України.

Справляє позитивне враження джерельна база дослідження, що свідчить про оптимальний алгоритм опрацювання відповідної проблематики та достатній рівень теоретичної підготовки автора. Список використаних джерел містить 231 найменування.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувачки. Водночас варто зауважити, що дисертація О.Ю. Маринич, як і будь-

яке самостійне та креативне наукове дослідження, не позбавлена окремих недоліків і дискусійних аспектів. Разом із тим, загалом позитивна оцінка представленої роботи не виключає низки зауважень і рекомендацій, які мають конструктивний характер і можуть бути враховані авторкою в подальших наукових пошуках.

В цілому позитивно оцінюючи зміст дисертації О.Ю. Маринич, необхідно зазначити, що деякі положення дисертаційного дослідження викликають запитання, що може стати підґрунтям для наукової дискусії під час захисту дисертації. Такими є наступні положення дисертаційного дослідження.

1. Додаткового пояснення потребує висновок автора про те, що спрощена на законодавчому рівні фіксація процесуальних дій сторони обвинувачення, які безпосередньо не обмежують прав і законні інтереси людини у перебігу досудового кримінального провадження, має підвищити ефективність останнього та має підвищити рівень забезпечення права людини на справедливий суд. В той же час, якщо мова йде про обмеження певних прав чи законних інтересів людини під час досудового кримінального провадження, то тут навпаки варто деталізувати відповідні правові положення, оскільки ефективність забезпечення прав і законних інтересів залежить, в першу чергу, від правової визначеності закону, яким обмежуються такі права чи законні інтереси (стор 48). Зокрема, викликає питання позиція дисертантки про те, які ж саме дії безпосередньо не обмежують права і законні інтереси людини, оскільки на практиці складно чітко розмежувати такі дії.

2. Дискусійною є позиція автора щодо повного запровадження безперервної відеофіксації замість інституту понятих при проведенні процесуальних дій. Свою позицію авторка обґрунтовує тим, що це буде додатковою гарантією забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні (стор.49). В умовах сьогодення така норма може сприяти безконтрольному проведенню процесуальних дій та зловживань зі сторони правоохоронців. Поняті, як незалежні учасники процесуальної дії уповноважені засвідчувати факт її проведення та в подальшому можуть бути допитані в суді як

свідки. На відміну від безперервного відеозапису поняті зможуть надати суду інформацію, яка в дійсності відбувалась у разі , наприклад, переривання чи зупинення відеозапису.

3. На стор. 94 дисертантка справедливо зазначає про те, що причиною порушення права людини на ефективне початкове розслідування є, насамперед, недосконала правова регламентація процедури початку досудового розслідування, що містить можливість не об'єктивного «фільтрування» джерел інформації на предмет наявності або відсутності ознак кримінального правопорушення. Здійснюваний співробітником правоохоронного органу на підставі законодавчих оціночних термінів суб'єктивний аналіз фактичних відомостей про можливе вчинення кримінального правопорушення часто призводить до бездіяльності дізнавача, слідчого, прокурора щодо невнесення необхідних даних до ЄРДР. В результаті такої бездіяльності порушується право людини на ефективне розслідування на початковому етапі досудового кримінального провадження. Цікаво почути позицію авторки щодо шляхів уніфікації та стандартизації критеріїв перевірки повідомлень про вчинення кримінального правопорушення.

4. З метою недопущення порушення права на захист на досудовому розслідуванні внаслідок передчасного завершення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру, дисертантка пропонує внести зміни до ч. 2 ст. 283 КПК України, у наступній редакції: «Прокурор зобов'язаний у найкоротший строк, але не раніше, ніж через 14 днів після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру» Авторка вважає, що строк у 14 днів є достатнім задля належної реалізації права на захист на досудовій стадії процесу. (стор. 138). Пропозиція про встановлення мінімального 14-денного строку між повідомленням про підозру та закінченням розслідування є сміливою та обґрунтованою з погляду дотримання права на

захист. Проте, на нашу думку, варто було б додатково дослідити, чи не створить така норма перешкод в очевидних та нескладних кримінальних провадженнях, зокрема кримінальних проступках, де швидке завершення розслідування відповідає інтересам усіх сторін.

5. Дисертантка зазначає, що для забезпечення права людини на розумний строк кримінального провадження положення кримінального процесуального закону в частині правової регламентації зупинення та відновлення досудового розслідування, у тому числі в період дії правового режиму воєнного стану, потребують удосконалення. Законодавчі зміни можуть бути спрямовані або на скасування інституту зупинення та відновлення досудового розслідування, або на оптимізацію змісту відповідних процесуальних норм шляхом унормування судового контролю за законністю підстав та процесуального порядку зупинення та відновлення досудового розслідування, а також забезпечення юридичної визначеності щодо максимальної кількості процесуальних рішень про зупинення та відновлення досудового розслідування у кримінальному провадженні. (стор.155-156). Ідея про можливе скасування інституту зупинення досудового розслідування є радикальною і потребує глибокого аналізу потенційних ризиків, зокрема у кримінальних провадженнях щодо розшуку підозрюваного чи міжнародного співробітництва.

Зазначені аспекти не знижують загальної високої оцінки роботи, а лише свідчать про її дискусійний потенціал та відкривають напрями для подальших наукових пошуків.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Під час вивчення дисертаційного дослідження, наукових публікацій авторки фактів порушення академічної доброчесності не виявлено. Дисертація Ольги Юріївни Маринич є самостійною завершеною працею, виконаною без порушень академічної доброчесності.

Висновок про відповідність дисертації поставленим вимогам. Дисертаційне дослідження Ольги Юріївни Маринич на тему «Забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні»,

представлене на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, у якому отримано науково обґрунтовані результати, що вирізняються новизною у розробленні та обґрунтуванні положень теоретичного і практичного спрямування у сфері забезпечення прав і законних інтересів людини під час кримінального провадження на стадії досудового розслідування, а також формулюванню науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства і практики його застосування в аспекті предмета дослідження, за своїм змістом відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., а її авторка заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право.

Рецензент –

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

факультету № 1 Донецького державного університету

внутрішніх справ

майор поліції

Ольга ЛИТВИНЕНКО